

УДК 343.9 : 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.10>

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального і адміністративного права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0002-4400-560X

ЗАПОБІГАННЯ ЕКОЛОГІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ

ENVIRONMENTAL CRIME PREVENTION: EXPERIENCE IN EUROPEAN CRIMINAL LEGAL AREA FORMATION

Метою статті є розгляд європейського підходу до розуміння екологічної злочинності, її тенденцій та перспектив удосконалення кримінально-правового запобігання їй в Європейському Союзі. Звернуто увагу на новітні надбання нормотворчої, правоохоронної та дослідницької європейської практики щодо протидії екологічній злочинності.

Встановлено, що європейські науковці та правоохоронці констатують набуття екологічною злочинністю ознак організованої злочинної діяльності. Велика частина екологічних злочинів є транснаціональними. Це обумовлено особливостями суб'єктного складу та системними зв'язками екологічної кримінальної деліктності й інших видів організованої злочинності. Окреме місце серед ознак сучасної екологічної злочинності посідає географічний розподіл кримінальної активності в Європі.

Розгляд результатів середньострокового планування запобіжної діяльності, розроблених Європейською багатопрофільною платформою боротьби з кримінальними загрозами, та змісту директивного документу ЄС щодо посилення кримінально-правового захисту довкілля дали підстави говорити про: а) започаткування європейської запобіжної політики, яка враховує закономірності організованої злочинної діяльності в екологічній сфері; б) формування оновлених загальноєвропейських стандартів криміналізації та пеналізації екологічних злочинів, у тому числі заходів щодо юридичних осіб.

На цій підставі можна наголосити на європейському підході до протидії екологічній злочинності та кримінально-правового регулювання як центральної ланки запобіжної діяльності. У світлі реформування кримінального законодавства України звернення до європейського досвіду запобігання екологічній злочинності є надзвичайно актуальним.

Ключові слова: екологічні злочини; організована злочинність; тенденції екологічної злочинності; кримінальне регулювання запобігання екологічної злочинності; європейський досвід.

The purpose of the article is to consider the European approach to understanding environmental crime, its trends and prospects for criminal law prevention improving in the European Union. Attention is drawn to the latest achievements of rule-making, law enforcement and research European practice in environmental crime combating.

It is established that European scientists and law enforcement officials underline that environmental crime has acquired organized criminal activity signs. Most environmental crimes are transnational. This is due to the peculiarities of the subject composition and systemic links between environmental criminal delicts and other types of organized crime. A special place among the modern environmental crime features is the geographical distribution of criminal activity in Europe.

Consideration of the results of preventive activities medium-term planning, developed by the European Multidisciplinary Platform for Combating Criminal Threats, and the content of the EU directive document on strengthen criminal law to protect the environment gave grounds to talk about: a) the launch of a European preventive policy that takes into account the patterns of organized criminal activity in the environmental sphere; b) the formation of updated European standards for environmental crimes criminalization and penalization, including measures against legal entities.

On this basis, we can emphasize the European approach to combating environmental crime and criminal law regulation as a central part of preventive activities. In the light of reforming the criminal legislation of Ukraine, the appeal to the European experience of preventing environmental crime is extremely relevant.

Key words: environmental crime; organized crime; trends in environmental crime; criminal regulation of environmental crime prevention; European experience.

Постановка проблеми. Глобальний дефіцит природних ресурсів як вагомий соціально-економічний фактор безпосередньо впливає на організовану злочинну діяльність. Кримінальні структури, у першу

чергу, транснаціональні, диверсифікують свої традиційні інтереси, збільшуючи присутність в сфері незаконного поводження з природними ресурсами. Вже в 2011 р., за даними Європолу, 3 з 12 найбільш

фінансово вигідних видів транснаціональної злочинної діяльності були пов'язані з екологічною злочинністю. До них належали незаконний обіг: диких тварин (оцінна річна вартість тіншового ринку – від 7,8 до 10 млрд. дол. США); деревини (до 7 млрд. дол. США); риби (від 4,2 до 9,5 млрд. дол. США) [1]. У даному аспекті привертає увагу надзвичайно швидке зростання тіншових доходів. Наприклад, з 2011 р. по 2014 р. прибутки лише від торгівлі незаконно заготовленою деревиною зросли більше ніж в 4 рази – до 30 млрд. дол. США [2].

Швидке зростання обсягів екологічної злочинності та набуття нею ознак транснаціональної організованої діяльності стало можливим завдяки системним зв'язкам екологічних злочинів з іншими діями. Це було доведено в ході реалізації низки міжнародних проєктів (наприклад, дослідження «Диверсифікація організованої злочинності в сферу незаконно торгівлі природними ресурсами», який було реалізовано на базі університету Утрехту в 2018-2021 рр.; дослідження тіншових Інтернет-ринків, пов'язаних з обігом предметів екологічних злочинів, на платформі Глобальної ініціативи проти транснаціональної організованої злочинності в 2019 р. [3] тощо).

Однак, незважаючи на негативні тенденції екологічної злочинності, реагування на неї залишається низким пріоритетом для деяких держав. Крім того, наявні значні організаційні перешкоди, що ускладнюють таке реагування. Саме тому координація правоохоронних режимів для протидії екологічним злочинам набуває особливого значення [4, с. 4, 10]. Наприклад, відомі ініціативи Комітету Інтерполу з дотримання природоохоронного законодавства та правозастосування, у першу чергу, його Робочої групи зі злочинів проти дикої природи [2], ОБСЄ (міжнародна ініціатива «Навколишнє середовище та безпека» (ENVSEC) задля підвищення кваліфікації організацій, відповідальних за виявлення і запобігання екологічним злочинам на кордоні) [5, с. 48] тощо. В ЄС запроваджена Європейська багатопрофільна платформа боротьби з кримінальними загрозами (EMPACT), що забезпечує комплексний підхід до міждисциплінарної та міжвідомчої оперативної співпраці для забезпечення внутрішньої безпеки країн – членів ЄС, у тому числі, й в сфері охорони навколишнього середовища [6].

У цей же час ще в 1998 р. в Конвенції про захист навколишнього середовища засобами кримінального права [7] було зазначено, що екологічні порушення, які мають серйозні наслідки, повинні кваліфікуватися як кримінальні злочини і тягнути відповідні покарання. З огляду на це, хоча запобігання погіршенню стану довкілля має досягатися, в першу чергу, за допомогою інших заходів, кримінальне право є надважливим інструментом екологічної безпеки. Розуміючи необхідність підвищення ефективності кримінально-правового запобігання екологічній

злочинності, наприкінці 2021 р. Європейська комісія прийняла пропозицію про Директиву ЄС, спрямовану на посилення дотримання природоохоронного законодавства ЄС шляхом запровадження нових видів злочинів, посилення санкцій за їх вчинення та підвищення ефективності правозастосування [8].

Відповідно, формується спільний європейський простір системної протидії екологічній злочинності, в рамках якого можна спостерігати динаміку кримінально-правового забезпечення. Беручи до уваги універсальність проблематики кримінальних загроз безпеці навколишнього середовища, тенденції організованої злочинної діяльності в екологічній сфері, транснаціоналізацію екологічних злочинів, для вітчизняного правового простору аналіз європейського досвіду є вельми актуальним для розвитку національного кримінального законодавства та в цілому правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У цілому проблемні питання кримінально-правового запобігання екологічній злочинності, у тому числі й організованим її проявам, знайшли відображення в роботах С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, О.Л. Дубовик, О.М. Костенка, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова та ін. Європейський досвід в цій сфері став предметом фахового розгляду в ґрунтовних дослідженнях Ю.А.Турлової, М.І. Хавронюка тощо.

Разом із тим, сучасні тенденції європейської політики щодо запобігання екологічній злочинності, як і захисту довкілля в цілому, свідчать про те, що ці питання стають частиною дискурсу прав людини [4, с. 10]. Тому розгляд сучасного європейського підходу до розуміння тенденцій екологічної злочинності, криміналізації та пеналізації діянь проти довкілля вбачається актуальним та недостатньо висвітленим у фаховій літературі.

З огляду на викладене, **метою цієї статті** є розгляд останніх надбань нормотворчої, правоохоронної та дослідницької європейської практики в сфері запобігання екологічній злочинності, які можуть стати в нагоді для розвитку вітчизняного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі загальноєвропейське бачення виходить з того, що екологічні злочини охоплюють низку дій, які порушують екологічне законодавство і завдають значної шкоди або тягнуть ризик заподіяння шкоди навколишньому середовищу та/або здоров'ю і життю особи. Згідно звіту Європолу (січень 2022 р.) до переліку діянь, кримінальна протиправність яких є спільною для більшості країн ЄС, входять, зокрема: а) порушення обігу відходів; б) незаконна експлуатація підприємств, які беруть участь в операціях з небезпечними речовинами; в) обіг озоноруйнівних речовин; г) знищення, володіння або торгівля видами тварин або рослин, що підлягають охороні. Відповідно, у звіті виділяються ті транснаціональні

екологічні злочини, які найчастіше потрапляють в поле зору Європолу – це злочини, пов'язані з відходами та забрудненням довкілля; незаконна торгівля дикими та домашніми тваринами; незаконне та нерегульоване рибальство; злочини у лісовому господарстві [9].

Зазначені переліки дещо відрізняються від сукупності діянь, криміналізація яких запропонована у ст. 2 Конвенції про захист навколишнього середовища засобами кримінального права 1998 р. [7]. Однак важливою спільною ознакою є визнання суспільно небезпечних наслідків екологічних злочинів. Так, в Конвенції прямо наголошується на їх реальній шкоді або небезпеці її заподіяння. У свою чергу, Європол підкреслює прямі та віддалені наслідки екологічних злочинів для екосистем та навколишнього середовища, серед яких екологічні катастрофи; незворотні зміни клімату; забруднення харчових ланцюгів; скорочення тривалості життя; смерть людей [1].

Відповідно, первинний висновок, з яким можна погодитися при розгляді як переліку екологічних злочинів, так і розуміння їх наслідків, полягає у тому, що екологічні злочини є загрозою, яка має наскрізний характер, на відміну від розрізнених, дискретних проблем [4, с. 10].

Однак масштабні злочини, якими, без сумніву, є екологічні кримінальні делікти, ще не означають наявності організованої злочинності. Певні висновки щодо цього аспекту можна зробити, звернувшись до результатів наукових розвідок та правоохоронної діяльності Європолу.

Так, фахівцями зазначається, що злочинам в екологічній сфері притаманний особливий суб'єктний склад, адже йдеться про так звані колективних суб'єктів. Останні являють собою різноманітний спектр від значних підприємств, злочинних груп до глобальних міжнародних мереж [10, с. 441]. При цьому кримінальні структури можуть бути як традиційними, так і неформальними (мережевими), що відповідає сучасним тенденціям організації комунікації в кримінальному світі [11]. Крім того, фахівцями було наголошено, що екологічній злочинності в цілому притаманна корупційна складова [12, с. 31]. Поряд з корупцією основою інфраструктурного забезпечення злочинної діяльності проти довкілля є підробка документів та використання розбіжностей та прогалів нормативного регулювання [9]. Відповідно, фактично на кожному з ринків обігу предметів екологічних злочинів домінують організовані угруповання через високу доходність, незначну вірогідність затримання та невеликі терміни покарання у разі притягнення до кримінальної відповідальності [13, с. 362–363].

Влітку 2022 р. Європол сформулював низку висновків, які стосуються основних тенденцій екологічної злочинності в ЄС [9], які свідчать про її організований транснаціональний характер:

– більшість суб'єктів екологічних злочинів є легальними юридичними особами, які збільшують прибутки шляхом участі в злочинній діяльності. Коли йдеться про злочинні мережі, вони, як правило, територіально віддалені від місць вчинення злочинів;

– констатується географічний розподіл кримінальної активності. Наприклад, злочинні мережі ЄС дедалі частіше обирають Центральну та Східну Європу для незаконного обігу відходів, вироблених у Західній Європі. ЄС функціонує як центр глобального незаконного обігу дикої природи, у свою чергу, браконьєрство зазвичай має місце в економічно нерозвинених регіонах [13, с. 362];

– злочинні мережі активно використовують легальні інструменти інвестування та відшкодування шкоди в екологічній сфері, що піддає законслухняних підприємців небезпеці залучитися до протиправної діяльності.

Сприйняття сучасної екологічної злочинності як виду організованої злочинної діяльності (найчастіше – транснаціональної) дає можливість говорити про її системні зв'язки. Зокрема, традиційні угруповання мафіозного типу використовують тотожні методи роботи й схожі маршрути переміщення предметів екологічних та інших злочинів – наприклад, для контрабанди зброї, наркотиків, переміщення жертв торгівлі людьми [2]. До речі, такі «комплексні» дії злочинних структур дозволяють повніше зрозуміти функціонування тіньових ринків [10, с. 442], у першу чергу, інтернет-платформ (соціальних мереж, платформ електронної комерції) як основного компоненту інфраструктурного забезпечення міжнародної торгівлі [4, с. 5]. Поряд із цим доходи від організованої злочинної діяльності можуть бути використані в політичній сфері. Наприклад, Європол зазначає, що є підстави вважати, що прибутки від екологічної злочинності використовуються для фінансування тероризму [1].

Системе розуміння екологічної злочинності віднайшло відображення у визначенні пріоритетних завдань ЕМРАСТ на 2022–2025 роки. Зокрема, у зазначеній сфері ЄС ставить завдання припинення діяльності злочинних мереж, залучених до всіх форм екологічних злочинів, з особливим акцентом на незаконний обіг відходів та дикої природи, а також на виявленні та припиненні діяльності злочинних мереж і окремих кримінальних підприємств, здатних включитися у легальні бізнес-структури або створювати власні компанії для полегшення вчинення екологічних злочинів. Поряд із цим певною мірою дотичним до запобігання екологічній злочинності ЄС вважає протидію економічним та фінансовим злочинам, які пов'язані з виробництвом та розповсюдженням товарів, що шкодять навколишньому середовищу [6].

Наведені висновки дають підстави говорити, що розуміння сучасного стану та тенденцій розвитку екологічної злочинності як виду транснаціональної

організованої злочинності дозволяє удосконалювати загальноєвропейську запобіжну політику в цій сфері. Центральною ланкою такої політики має стати оновлене унормування кримінальної відповідальності, що безпосередньо впливає на зміст та спрямованість нової Директиви щодо посилення кримінально-правового захисту довкілля [8]:

– вбачається за необхідне розширити коло екологічних злочинів, до яких мають бути додані такі діяння як розміщення на ринку продуктів або речовин, які спричиняють або можуть спричинити тілесні ушкодження, смерть людей або суттєву шкоду навколишньому середовищу; незаконний забір води; незаконне впровадження або розповсюдження інвазивних чужорідних видів тощо;

– оскільки санкції є важливою частиною інструментарію обмеження діяльності суб'єктів екологічних злочинів, державних чиновників, які їм сприяють, та будь-яких підприємств, що залучаються до організованої злочинної діяльності проти довкілля [4, с. 10], пропонується суттєво посилити покарання для фізичних осіб. Зокрема, для злочинів, які призводять до смерті або серйозних тілесних ушкоджень, встановлюється максимальний термін позбавлення волі в десять років. Якщо злочин не призводить або не може призвести до смерті або серйозних тілесних ушкоджень, максимальний термін ув'язнення становитиме від чотирьох до шости років. При цьому держави-члени можуть застосовувати й більш жорсткі санкції;

– для юридичних осіб має бути передбачено широке коло заходів, яке включає штрафи; вилучення з права на отримання державної допомоги або участі у процедурах закупівель; відкликання дозволів чи санкцій; закриття установ тощо;

– доходи, отримані від екологічних злочинів, а також інструменти, що використовуються для цих цілей, можуть бути заморожені або конфісковані.

Вбачається, що у такий спосіб можна розв'язати важливу проблему суперечності між прибутковістю екологічної злочинності та недостатнім рівнем кримінально-правового впливу на суб'єктів екологічних

злочинів. Поряд із цим пропозиції щодо суттєвого посилення суворості кримінально-правового примусу мають потенціально призвести й до інституційних зрушень. Зокрема, це сприятиме розумінню широкими верствами населення небезпечності організованої екологічної злочинності. Адже саме громадяни та місцеві громади відіграють вирішальну роль у виявленні екологічних злочинів [12, с. 32]. З огляду на це, наприклад, ЕМРАСТ окремо фіксує перспективні заходи партнерства державного та приватних секторів [6].

На підставі викладеного можна сформулювати низку **висновків**:

1. Наукові розвідки та правоохоронна діяльність констатують набуття екологічною злочинністю організованого, а почасти й транснаціонального, характеру. Це підкреслюється особливостями суб'єктного складу злочинної діяльності та системними зв'язками екологічної кримінальної деліктності й інших видів організованої злочинності. Особливе місце серед сучасних тенденцій екологічної злочинності є географічний розподіл кримінальної активності в Європі.

2. Виявлені тенденції екологічної злочинності знайшли відображення в загальноєвропейських документах середньострокового планування запобіжної діяльності. Центральною ланкою такої діяльності є кримінальне право. У світлі цього в ЄС опрацьовано Директиву, в якій сформульовано стандарти криміналізації та пеналізації екологічних злочинів, а також визначено заходи щодо юридичних осіб.

3. Зазначене дає підстави стверджувати, що формується загальноєвропейське розуміння екологічної злочинності та її сучасних тенденцій, а також узгоджуються стандарти кримінально-правового запобігання такій суспільно небезпечній діяльності.

4. У світлі реформування кримінального законодавства України звернення до європейського досвіду регламентації запобіжної діяльності щодо екологічної злочинності вбачається доцільним для оперативного узгодження основних позицій в сфері протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Europol Information. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/environmental-crime> (дата звернення: 4.11.2022 р.)
2. Himbert Ch. A Comprehensive Approach to Combating the Criminal Networks Behind Environmental Crime, September 2014. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/comprehensive-approach-combating-criminal-networks-behind-environmental-crime> (дата звернення: 5.11.2022 р.)
3. Див., наприклад: Miller C., Pay J., Smith J. Detecting Online Environmental Crime Markets / Prepared by Global Initiative against Transnational Organized Crime. January 2019. 28 p.
4. Expanding the Toolkit to Tackle Organized Environmental Crime: Recommendations for the G7 Ministers / Prepared by Global Initiative against Transnational Organized Crime. June 2021. 10 p.
5. Див., наприклад: Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*, 2021. № 2(90). С. 42–51.
6. EU Policy Cycle – ЕМРАСТ, 20 January 2022. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/eu-policy-cycle-empact> (дата звернення: 5.11.2022 р.)
7. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. Strasbourg, 4 November 1998. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f4> (дата звернення: 5.11.2022 р.)

8. Clark M., Forwood G., Hublet A. EU Commission proposes to strengthen criminal law to protect the environment, 11 January 2022. URL: <https://www.whitecase.com/insight-alert/eu-commission-proposes-strengthen-criminal-law-protect-environment> (дата звернення: 3.11.2022 р.)
9. Europol Information, 27 June 2022. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/what-we-know-about-dirty-business-of-environmental-crime-in-age-of-climate-change> (дата звернення: 5.11.2022 р.)
10. Van Uhm D.P., South N., Wyatt T. Connections between Trades and Trafficking in Wildlife and Drugs. *Trends in Organized Crime*, 2021. № 24. P. 425–446. DOI: 10.1007/s12117-021-09416-z
11. Moreto W. J., Van Uhm, D. P. Nested Complex Crimes: Assessing the Convergence of Wildlife Trafficking, Organised Crime, and Loose Criminal Networks. *The British Journal of Criminology*, 2021. № 61(5). P. 1334–1353.
12. Haysom S., Shaw M. An Analytic Review of Past Responses to Environmental Crime and Programming Recommendations / Prepared by Global Initiative against Transnational Organized Crime. September 2022. 44 p.
13. Wyatt T., Van Uhm D. P., Nurse A. Differentiating criminal networks in the illegal wildlife trade: organized, corporate and disorganized crime. *Trends in Organized Crime*, 2020. № 23. P. 350–366.